

I. OBDOBÍ PREDOKRATOVSKÉ

Z knihy:

Höfding, H.; Král, J. *Přehledné dějiny filosofie*; František Strnad: Královské Vinohrady, 1941.

Obsah

Počátky řecké kultury	2
Mytologické, prelogické období	3
Filosofie ionská, Herakleitos	5
Thales (624-548)	5
Anaximandros (611-545)	5
Anaximenes (asi 586-524, dokonce prý 499)	6
Herakleitos (asi 530-470)	6
Pythagoras a jeho škola	7
Eleaté	9
Xenofanes (asi 580/70-480)	9
Parmenides (540-465 nebo 440)	9
Zenon z Eley	10
Melissos ze Samu	10
Pluralisté	10
Empedokles z Akragantu	10
Anaxagoras z Kladzomen	11
Atomistický materialism	12
Leukippos	13
Demokritos	13
Metrodoros, Nausifanes	14

Počátky řecké kultury

Přehled vývoje filosofického myšlení evropského nutno začít Řeckem. Naše, tj. západní čili evropská kultura má své základní kořeny v řeckém myšlení a umění, v hebrejském náboženství a v římském státě a právu. Z nich se vyvinulo především křesťanství jako kulturní útvar středověku. V novověku vzkvetla věda a technika. Hospodářský život přijímal různé formy podle prostředí, z něhož čerpal své prostředky a jež přetvářel. K rozrůzňujícím činitelům kultury patřila pak také povaha jednotlivých národů, ovšem již přírodním prostředím vytvářená.

Řecká kultura nebyla, jako žádná pokročilejší kultura, zcela domorodá, nýbrž rozvíjela vedle domácí tradice, ať již byla jakákoli, také rysy, jež na ni působily z jiných kultur, hlavně z Orientu a z Egypta. Řecká kultura vznikla a rozvíjela se nejprve na základech dřívější civilizace řeckého sídliště, civilizace tzv. egejské a za vlivů civilizací východních. Civilizace egejská sama dělí se územně na několik oblastí: krétskou, kykladskou, heladskou, thesalskou a trojskou a zahrnuje dvě velká období: minojské od r. 3000 př. Kr., kdy tato civilizace vzniká na Krétě a šíří se přes Kyklady do Řecka vlastního, a mykénské, když v první polovici 16. st. objevuje se plná minojská kultura na Peloponesu a v Boiotii. Po zničení moci knosské na Krétě stávají se kolem 1400 př. Kr. Mykény politickým středem egejského světa a civilizace mykénská, která je téměř jen kopií minojské, šíří se po celém světě egejském, tedy i na pobřeží maloasijské a do Palestiny.

Snad již od polovice III. tisíciletí, ale jistě II., pronikal ze severu do jižního a středního Řecka indoevropský lid jazyka řeckého (egejská civilizace pocházela od lidu středozezemního, mediteránního), a to podle pozdějšího označení skupiny aiolské (achajské) a ionské a kolem 1200 př. Kr. zvláště silný proud přistěhovalců, způsobený velkými změnami na severu Balkánského poloostrova a v celé východní oblasti mediteránní, tzv. dorské stěhování. Byl to lid drsný, krutý, ne námořní, který byl asi příčinou toho, že civilizace egejská náhle upadala. Teprve kolem 800 př. Kr. vzniká aspoň v Ionii nová civilizace, řecká. Jakýsi obraz tohoto období přechodu, tohoto temného čili „heroického“ věku, tedy civilizace ještě podstatně egejské, nám podávají obě homérské básně, Ilias a Odyssea. Počátek jejich se klade mezi 1050 a 800, podle některých, jako je u nás VI. Groh, do VIII. st. a civilizace, kterou líčí, pak do IX. a VIII. st. Ilias líčí prostředí archaičtější a Odyssea mladší.

Východní (a spolu i egyptská) civilizace vytvořily a rozvinuly v několika tisíciletích zemědělství, stavitelské umění, obrábění kovů, stavbu lodí — zkrátka zejména hmotnou stránku kultury, ale i písmo, sochařství, hudbu, tanec a drama. Nahromadily ze zkušenosti vědomosti matematické, geometrické, astronomické aj. a pokusily se v kosmogoniích o výklad přírodních jevů. Vytvořily dále společenskou a politickou organizaci, státní systém teokratický a krajně autokratický. V Egyptě byl král zákonodárcem a soudcem, ale i životodárcem a skutečným bohem svého lidu, ztotožnil se se světem i státem. Různé tyto vlivy působily na řeckou společnost v nestejně míře.

Ta se vyvíjela aspoň ve velké své části ve státy městské (poleis) proti kmenovým státům, jejichž život se rozkládal stejnoměrně do jednotlivých vesnic, soustřeďoval se potom všechen život a zvláště politický do města. To dávalo veliké výhody společenského styku, ale ponechávalo zároveň vzájemnou nezávislost těchto malých států. Města se stávala také sídlem obchodu a zvláště města přímořská sídlem značného bohatství. Obchodní a hospodářské styky vedly současně ke stykům kulturním a hospodářský blahobyt umožňoval třídě zámožných občanů, že se mohli věnovat politickému životu a vědám a uměním. Oproštění od poutajících náboženských tradic a z toho plynoucí posvětštění všech institucí mělo za následek svobodu duševního života, jež doplňovala

svobodu politickou. Tak se vyvinula duševní čilost, tato egejská nebo možno říci evropská vlastnost, jež byla opět zvláště působivým činitelem nové, řecké kultury.

Tyto podmínky byly nejprve a nejplněji dány v ionských městech maloasijského pobřeží, zejména v Milétu, který měl vůdčí úlohu ve vzniku řecké kultury v VIII.-VI. st. Hojně obchodní styky jak s Egyptem tak s další Asíí zejména prostřednictvím Lydie seznámily Iony ať přímo ať nepřímo s kulturami egyptskou a asijskými. Foinická abeceda byla přenesena do Řecka v 9. st. př. Kr. a přizpůsobena řečtině (Řekové přidali pět samohlásek, Ionové speciálně ještě é a ó, (η ω). Od Lydů se naučili především pravidelnému obchodu, který byl velmi usnadněn zavedením peněz. Lydové začali razit peníze; Řekové mince zdokonalili, šířili tento vynález dále a umožňovali tak obchod a kolonizaci. Z Egypta dostali podněty k sochařství, stavitelství (dórský sloup, kamenné chrámy aj.), odlévání bronzu, praktické znalosti matematické a geometrické aj. Foinické vlivy působily na umělecký průmysl (výrobky ze slonoviny, tkané věci apod.). Tak z obchodních cest na východ přinášeli Ionové nejen nejrůznější tovary, nýbrž i tradice a ideje. Tím, že lidé různých tradic přišli do styku, počalo přemýšlení o nich, počala kritika, která ve svobodných městech mohla být opět co nejsvobodnější a která činila vše, jak náboženství, tak i politické poměry, svým předmětem. Proto mohlo se značnou oprávněností být řečeno, že „vynález měny vykoupil svobodu myšlení a jednání“ a že to byl „revoluční nástroj, protože obsahoval zárodky zničení královlády a státního systému“ (Smith 476), rozuměj autokratického.¹

Mytologické, prelogické období.

Světový a životní názor Řeků heroického věku jest dochován v obou básních homérských, v básních Hesiodových a v různých byt pozdějších kosmogoniích, k nimž možno ještě přiřadit zásady „sedmi mudrců“ a mystérie.

Podle Homéra je země plochá deska, kolem níž teče Oceán, nad ní se klene obloha, nebe, pod zemí je Tartaros, říše Hadova, zemřelých. Vládu nad světem i lidmi mají bohové, z nichž je nejvyšší Zeus, ale nad nimi je ještě neúprosný osud. Bohové jsou představováni s lidskými vlastnostmi, přednostmi i chybami ve vyšším stupni, ale jako bytosti harmonické. Duše lidí se chápou jako stíny, mlhovitě obrysy těla, tedy hmotně, jimž je třeba krve obětní, aby ožily a nabyly aspoň na čas vědomí. Společenské zřízení homérského lidu ukazuje kmenové, etnické stadium vývojové, stadium pastýřské a zemědělské. Chválí se ctnosti bojovných kmenů, statečnost a věrnost, a k líčení činů hrdinských se připojují aspoň občas moralizující úvahy.

Zobrazuje tedy homérský názor na svět a život stadium mytické, antropomorfické, ale i začátky racionalizace. Platí to zvláště o náboženství, jehož bohové jsou velmi zlidštěni a již racionalizované, estetické výtvořky a jež má málo matoucích pověr a nemá mystiky. I proti pozdějším dobám jest očištěno od divošských obřadů a pověr a nevytvořilo vládnoucí třídy kněžské. Mravnost homérská, jak ji ztělesňovala tehdejší kmenová šlechta, patří k morálkám skupinovým, zvykovým, a obecný mravní tón těchto básní jest vysoký. Barbarské činy jsou odsuzovány. „Homérský“ duch jest hlavní

¹ O tomto vývoji civilizace na půdě Řecka viz zejména A. L. Kroeber, *Anthropology*, 1923, str. 249, *Aegean Culture*, str. 458-9, Vlad. Groh, *Starověk*, I. Vysokoškolské rukověti Melantricha, 1935, C. Egejská oblast (str. 93-118), G. Řecké počátky (218-302) a *Dějiny lidstva* I. 1940, str. 385 a n. G. E. Smith, *Dějiny člověka*, Č. př. B. Sekly, 1938, kap. XII.—XIV., str. 451-517.

složkou helénství a liší se podstatně od vedoucích rysů civilizací asijských a egyptské, a jak již řečeno, souvisí snad s civilizací egejskou.

Stejně mytický, ale podrobnější výklad vzniku světa, jež chápe zároveň jako zrození bohů a spojuje takto kosmogonii s theogonií, podal v básni *Theogoniá* (Zrození bohů) básník IX. nebo VIII. st. Hésiodos, selský syn z Askry v Boiotii. První ze všeho byl Chaos, prázdný prostor, po něm vznikla Země (Gaia) a nejkrásnější z nesmrtelných bohů, Lásky (Eros), z Chaosu dále Tma, Erebos, a černá Noc a její děti světlý vzduch, Aither a Den; ze Země hvězdnatá Nebe (Uranos), vysoké Hory a Moře. Země se synem Uranem zplodili Okeán a z něho vznikly jezera a řeky atd. Z četných synů Země a Urana přemůže vládce světa Kronos svého otce Urana, ale je sám přemožen synem Diem.

Vznik světa a, bohů je zde vykládán analogicky podle plození z hmoty, neurovnané směsi působením Lásky, tedy pravý výklad obrazností a antropomorfický.

Druhá didaktická báseň *Erga kai hémerai* („Díla a dnové“), obsahuje názory na společnost a život. Báje o pěti věcích, totiž zlatém, stříbrném, měděném, herojském a železném, obměňuje obvyklou báji o zhoršování osudů lidstva a proti herojskému, homérskému věku staví se na stanovisko čistě lidské. Má také představu obecného práva, platného pro všechny, božského to zákona, ježto jeho původcem jest nejvyšší bůh Zeus. Rozvrhem prací na celý rok staví mravnost na práci místo na boji a válce.

Hesiodova Teogonie stala se základem pozdější teologicko-kosmologické spekulace. Jedny z těchto kosmogonií přijímaly za původ všeho chaos, neurovnanou směs nebo noc („teologové plodící z noci“ slují u Aristotela), druzí, „míšenci“ mezi teology, a byly to teogonie orfické (Musaios, Epimenides z Kréty kolem 596 př. Kr., Akusilaos z Argu v pol. VI. st., Ferekydes ze Syru kolem 544 př. Kr.), vytýkali zvláště osobní, tvořivý princip. Ferekydes v básni *Pentemychos* (Pětikoutí) líčil zcela myticky tvoření světa z vůle Diovy. První, co vždy bylo, byly pramocnosti Zeus (Zás), Chronos a Chthon (Země). Chronos (část nebe blízka zemi a její božstvo) vytvoří ze svého semene oheň, vzduch a vodu. Nejvyšší bůh, řídící celý svět, a i nejvyšší nebe je Zeus. Z těchto pramocností a pralátek uložených v pěti oddělených částech prostoru (Chronos vypadne z řady pěti) vznikne četné pokolení bohů, též pětičlenné a pětičlenný světový řád. Ferekydes stavěl proti látkové složce světa, zemi a atmosférickým prvkům, sílu tvořivou a vytvoření světového řádu vykládal za zkrocení sil hloubky vyššími prvky.

Reflexe morální v básních homérských dospívá nejvýše k jednotlivým úvahám, jež připojuje ke konkrétním líčením, o jednání lidí, o pošetilosti smrtelníků, bídě života, odevzdanosti do vůle božstva, bázně před bezprávím apod. Ani Hésiodos ani různí básníci od počátku VII. st. nepokročili nad jednotlivé obecnější úvahy a normy, ač didaktický živel u básní, zvaných proto gnomické, je daleko silnější. Ale přece sklon k morální reflexi stále sílí, jak dokazuje ta okolnost, že četné mravní zásady, jak je vytvoří zkušenosti a potřeby rušnějšího života občanského, připisují se jeho vynikajícím účastníkům nebo pozorovatelům, kteří pak byli označeni souborným názvem „sedmi mudrců“. Nejvýznamnější zásady, gnómai: Poznej sebe sám! Drž se pravdy! Jednej spravedlivě! Měj v nenávisti zpusnost! Ovládej rozkoše! A zejména jako jejich základní pravidlo chování: „Nic příliš!“, se připisují oněm sedmi mudrcům, z nichž se uvádějí vždy Thales, Bias (z Prieny), Pittakos, tyran z Mytilény na Lesbu, Solon athénský, a dále po různu Kleobulos, Myson, Periandros, tyran v Korinthu, Cheilon, Anacharsis, Epimenides aj.

Mysterie, tajemné obřady uctívající božstva jak domácí (Demeter) staršími formami a kultury, tak zavádějící uctívání božstev cizích (thráckého Dionysa, fryžské Kybely), vyjadřovaly víru v posmrtný život, a tudíž obsahovaly názory na osudy duše po smrti. Šířily zvláště dvojí učení: učení o přetělování duší (metempsychosis), jež se odvozuje z Egypta nebo z Indie a v Řecku přičítá nejprve básníku Orfeovi, zakladateli mysterií orfických, a učení o pádu duší a jejich uvěznění v lidském těle.

Filosofie ionská, Herakleitos

Jak bylo již vyloženo, mělo nejpříznivější podmínky hospodářské i kulturní řecké pobřeží maloasijské a zejména jeho ionské území s městem Milétem v čele. Milét stává se také ve st. VII. a VI. středem řecké kultury a zároveň rodištěm řecké filosofie.

Thales (624-548)

Za jejího otce jest obecně považován **Thales** (624-548), protože podle výkladu pocházejícího od Aristotela první se zabýval otázkou, jaký je počátek a princip (arché) všech věcí, která je látka, z níž jsou všechny věci. O jeho odpovědi víme jen tolik (sám nic nenapsal), že odvozoval všechny věci z vody jako ze svého počátku a principu, a že svět, který známe, je jakýmsi druhem polokulovité bubliny na vodě a že země je plochý válec neb kotouč, který plave plochou stranou uvnitř polokoule. Byl to názor, který vyjadřovala stará nauka osirovská o třicet století dříve, též stará Píseň o stvoření skládaná v Mezopotámii a názor dochovaný v Genesis, že vody byly nad oblohou i pod zemí a že byly dříve, než Jehova začal své dílo stvoření. Byl to i názor řeckých kosmogonií, ale Thales jako fyzik a astronom dal mu racionálnější a i empiričtější formu. Kdežto kosmogonie zároveň zosobňovaly vodu i zemi a činily je bohy a chápaly jako celky, obrací se Thales hlavně k jednotlivým věcem a jejich přeměně, při čemž hledá, co je pevné, stálé. Z vody se vše rodí, voda se mění v páru a led, vše, i teplo, potrava i sémě má podstatu mokrou. Jak všechny věci vznikají z vody, blíže nevysvětloval, ale podle jeho jiných výroků, že vše je plno bohů a že magnet má duši, která přitahuje železo, možno mít za to, že látku spojoval bezprostředně s působící silou asi analogicky podle lidské duše, takže hmota mu byla živá (hylozoismus).

Thales poznal za svého pobytu v Egyptě tamní moudrost, zejména matematické vědění, dále poznal babylonskou astronomii, formuloval některé základní věty planimetrické a vynalezl tak vědeckou geometrii, předpověděl zatmění slunce r. 585 př. Kr. a měl i mnoho znalostí zemědělských. Dovedl jich využít i prakticky; tak předvídaje jednoho roku velkou sklizeň oliv skupil předem všechny lisy a pronajímaje je nabyl jako „olejový král“ starého Miléta velkého jmění. Jako státník chtěl sloučit všechny ionské obce ve federativní stát s ústředním sídlem na Teu.

Anaximandros (611-545)

Jeho žák **Anaximandros** (611-545), první filosofický spisovatel a řecký prosaik (spis Per fyseós, O přírodě), označil tuto pralátku jako neomezené (aoriston), neurčené (apeiron). Tato látka vše objímá jako bůh a jest nesmrtelná. Snad chaos, neurovnaná směs kosmogonií vnukla mu tento abstraktní pojem, jako je vidět vliv mystiky v představě, že věci vznikají z pralátky odloučením, pak se proviňují a musí se opět k ní vrátit. Tato pralátka je živá a má v sobě pohyb. Vířením se vylučují z ní nejprve studeno a teplo a z nich vzniká vlhko. Z vlhka se odliší země, vzduch a ohnivý kruh, který obklopoval vzduch jako kulovitá miska. Zemi si představoval jako válec stejně vzdálený od hranic světa, jenž je tedy koule, a volně se v klidu vznášející ve vzduchu. Byla původně v tekutém stavu, ale ponenáhlu vychlázala. Při tom vznikaly z ní živé bytosti i lidé, prvotně v rybovitých obalech (náznak

vývojové teorie). Pokusil se také první o mechanický výklad pravidelného oběhu hvězd na způsob pozdější teorie sfér. Své vzdělání matematické i astronomické, jehož nabyt v Babyloně, projevil prakticky (vynálezem slunečních hodin, sestavil model oblohy a nakreslil mapu země) i svým výkladem. Vyslovil první zeměměřný názor a tušil zákon gravitace.

Anaximenes (asi 586-524, dokonce prý 499)

Anaximenes, snad žák Anaximandrův (asi 586-524, dokonce prý 499), přijímá opět za základ všeho jsoucna určitou látku, vzduch, který má však vlastnosti Anaximandrova neomezena: prostírá se do nekonečna, stále se pohybuje a mění a je základem všeho života i jeho známkou. Jeho dva hlavní pochody jsou: zředuje se nebo uvolňuje a zároveň otepluje a stává se ohněm, zhušťuje nebo stahuje a zároveň ochlazuje a je z něho vítr, mraky, voda, země a kameny a vše, co se z toho skládá. Světy vznikají a zanikají. Nejprve vznikla země, která jako plochý kotouč na způsob stolní desky je nesena vzduchem. Výpary z ní vystupující zředují se v oheň, jeho části stlačují se vzduchem ve hvězdy, které krouží ve vzduchu po boku země.

Ionská filosofie nachází i později stoupence. **Hippon** (ve druhé polovině V. st.) považuje za základní prvek vodu či lépe vlhko a **Diogenes z Apollonie** (kolem 430) opět vzduch. Chápe jej však zároveň jako princip myslící a rozumný, jenž vším proniká a ve všem jsoucnu působí pohyb, život i myšlení. Přetvořuje ve spise *O přírodě* starší učení ionské, aby jeho monistický hylozoismus obhájil proti Anaxagorovu dualismu.

Jako dřívější kosmogonie obracela se i ionská filosofie k světu jako celku a ptala se po jeho původu. Díky svým znalostem geometrickým, geografickým a meteorologickým a zájmům svých filosofů nekoncipovala své odpovědi jako mythy, nýbrž vykládala původ světa z neosobních, přírodních sil, zejména těch, jak je vnukalo prostředí, v němž žili: moře se svými větry, bouřemi a vodou a jejich ustavičnými změnami a se svým základním jevem: vypařováním vody teplem. Ze světa je nejvíce zajímala země, její vznik a podoba. Protože hlavním předmětem jejich úvah byl svět, příroda, byli zvaní fisiology. Nešlo jim toliko o vznik světa, nýbrž hledali, proč věci trvají stále, co je jejich stálým základem, a tím se dostali k vlastnímu filosofickému problému. Byli později označováni jako hylozoisté, ježto pokládali onu věčnou látku za nadanou ne-li životem a duší, aspoň pohybem (hylé — látka, dzó — žijí). Do pojetí celků světových, jejich střídání, vzniku a zániku přenášeli představu řádu lidského a společenského, viny, spravedlnosti a odplaty, ztotožňující tak řád přírodní i lidský. Do vymožeností civilizace egyptské a babylonské, které si osvojila, vnesla první filosofická škola řecká nejen nová pozorování, nýbrž i značnou dávku rozumového výkladu a usuzování.

Herakleitos (asi 530-470)

K ionské škole se přimyká i svým základním názorem i bydlíštěm Herakleitos (asi 530-470). Pocházel z rodiny obětního kněze (krále) u chrámu Artemidina v Efesu. Ve spise nazývaném *O přírodě* a děleném na část fysickou (o vesmíru), teologickou a politickou, z něhož se dochovalo asi 130 zlomků, prohlašuje za pralátku oheň. Vše se mění v oheň a oheň ve vše, jako zlato ve věci a věci ve zlato. Vedl ho k tomu asi názor, že oheň je ještě pohyblivější a proměnlivější než vzduch, a snad také význam, jež oheň měl ve východních náboženstvích. Tyto změny se dějí dvojí cestou, směrem dolů, kdy oheň se mění ve vodu, moře, z něhož část se mění v zemi a část v horký dech, jenž přechází cestou vzhůru v oheň. Vypařováním země a jeho hromaděním vznikají hvězdy jako otvory lodí, vypařováním moře mraky. Takto, zhušťováním a zředováním, vznikají světy a zanikají ve světovém požáru, aby zase vznikly jiné. Tak je všechno v toku (panta rei), v pohybu, nic není stálého, vždyť není

možno ani sestoupit dvakrát v týž proud. Tyto změny dějí se v protivách, válka, spor jest otcem, králem všech věcí, válka a svár, jak mu neklidná doba vzpoury měst ionských proti Dareiovi vnukla nebo potvrdila. Válka a spor vedou ke vzniku světa, jednota a mír k návratu v praoheň, ve všeobecný požár, jímž končí světový rok a z něhož vzniká nový svět. Tyto protivy se omezují a spojují, den a noc, bdění a spánek, mládí a stáří, zima a léto, život a smrt. Mezi nimi je neustálý přechod, není bodu, kde by první polovina protivy přestávala a druhá začínala, nýbrž obě jsou zároveň. Nadbytek protivy má v zápětí zkázu. Ve vsí této změně trvá jedno, síla ustavičně činná, oheň „vždy živý“. Světem vládne řád, světový zákon, **logos** (příčina, důvod), rozum jest jen jeho částí. Obecný světový zákon udržuje nebeská tělesa v jejich drahách i člověka v jeho chování. Státní zákon je jen jeho odnoží. Vzpoureu proti zákonu třeba více hasit než požár. Ačkoli světový zákon obecně zavazuje, lidé žijí, jako by o něm nic nevěděli. Nejvyšší cíl života je být spokojen světovým děním, názor, který jako i jeho jiné tolik působil na stoiky.

Herakleitos přijímá ionský hylozoismus, ale tím, že dává látce pohybovat se podle rozumných zákonů, povznáší se nad něj až v monismus. Z hylozoismu mu však se vsí důsledností vyplývá dynamické chápání podstaty světa jako dění, a proto se k němu vraceli nebo z něho vycházeli „tekoucí“, jak praví Platon v Kratyly, a evolucionisté různých směrů a zvláště vzhledem k jeho učení o změně protivami stoupenci dialektické metody vývojové. S tím souvisí také relativismus, jež Herakleitos, chápající život vůbec pod úhlem vesmíru, přenášel do etiky. Ukazuje jej dobře známá věta, že bláto je pro vepře cennější než čistá voda, sláma pro osla než zlato.

Jeho filosofii vyznačuje dále jakýsi aristokratismus vůbec. Pohrdá drobným pozorováním i mnohověděním, i většinou lidí, že jim není dáno poznat světový zákon, kdežto člověk vynikající rozumem platí za deset tisíc lidí, opovrhuje lidovým náboženstvím a zvláště mystériemi, pohrdá davem, který žije nasycen jako dobytek, i lidem.

Jeho životní filosofie se nese pesimistickým tónem, pro nějž byl zván „*plačtivým filosofem*“ proti „*usměvavému*“ Demokritovi. Jeho obrazná mluva zněla věšteckým tónem a její stručnost dávala vznik paradoxům a byl proto zván filosofem „*temným*“. Z jeho nečetných žáků uvádí se jen Kratylus, učitel Platonův.

Pythagoras a jeho škola

Kdežto ionská škola viděla počátek a podstatu jsoučna v látce, nacházeli je pythagorovci v čísle. **Pythagoras**, zakladatel tohoto směru, nar. v 1. 580-570 na ionském ostrově Samu, odešel z vlasti před tyranem Polykratem do jižní Italie, kde v městě Krotonu založil asi r. 530 nábožensko-mravní společnost na způsob orfických, v níž zavedl „*pythagorovský způsob života*“. Denní sebezpytování, mlčenlivost, naprosté podřízení autoritě mistrově (autos efá — sám pravil) i celku, věrnost bohům, rodině i přátelům, prostý (dorský) mrav a způsob, ba asketický způsob života (nepožívali např. masa, aspoň ne pravidelně, vína, bobů) činily z ní spíše mnišskou společnost. Hlavní náboženská dogmata byla učení o stěhování duší a odplata po smrti. Hudba a matematika byly uloženy. Pythagorovci nabyli velkého vlivu ve Velkém Řecku, ale pro své konzervativně-politické stanovisko dostali se do sporu se stranou demokratickou, takže Pythagoras sám se přestěhoval do Metapontu. Zemřel kolem 500 (snad 496). Po jeho smrti společnost trvala dále, ale sporů neubývalo. Asi v r. 440 byl spolkový dům v Krotonu zapálen a pythagorovci se vrátili většinou do Řecka. Ale ještě za doby Platonovy je v čele mocného města Tarentu pythagorovec Archytas.

Učení Pythagorovo dochovalo se nejplněji ve spise Filolaově: *Peri fysios*, O přírodě, ale nelze odlišit jeho názory od názorů školy. S jakousi pravděpodobností lze Pythagorovi přičítat toliko základní názory, totiž počátky matematicko-filosofické spekulace, náboženské a mravní předpisy a učení o putování duší.

Pythagoras i pythagorovci vycházeli ze studia matematiky. Vidívá se v tom vliv egyptský, ale není jisto, byl-li Pythagoras v Egyptě. Kdežto Egyptané užívali matematiky i geometrie především k praktickým účelům, zabývali se jimi Řekové jako čistou vědou. Pythagoras studoval aritmetické, geometrické i harmonické řady a vypracoval zejména elementární geometrii: dokázal např. ať sám ať jeho vlivem některý žák tzv. Pythagorovu větu, jež ve své konkrétní konstrukci byla známa již Egyptanům, našel, že součet uhlů v trojúhelníku se rovná dvěma pravým aj. Zabývá se hudbou našel, že výška tónů odpovídá délce struny a že základní tóny jsou k sobě v určitých číselných poměrech a protože také nebeská tělesa pohybující se vydávají tóny (harmonie sfér), jejichž výše odpovídá vzdálenosti hvězd a zároveň rozdílu tónů v oktávě, vyvodil z toho závěr, že číslo jest podstatou věcí a principy čísel jsou zároveň principy věcí. Tak od látky obrátil se k formě, od kvality ke kvantitě. Ovšem číslo nechápali abstraktně a nepředstavovali si je symbolicky písmennými značkami, nýbrž názorně jako prostorové útvary. Představovali si 1 bodem, 2 dvěma body — přímkou, 3 třemi body jako trojúhelník, 4 čtvercem, 6 obdélníkem (ze dvou čtverců) atd., jako Řekové vůbec ve starší době pěstovali matematiku ve formě geometrie. Krychle, čtyřstěn, osmistěn, dvacetistěn a dvanáctistěn jsou základní formy země, ohně, vzduchu, vody a pátého prvku, který nese světovou kouli. Tak podstatu věcí pojímali jako pořadající princip a svět nazvali první pro řád a harmonii v něm panující kosmos.

Čísly vyjadřovali také poměry mezi lidmi a vlastnosti lidské. Tak spravedlnost vyjadřovali číslem 4 (2x2) nebo 9 (3x3), protože oplácí stejné stejným, manželství 3, příležitost, rozum, zdraví 7, přátelství, láska 8. Základem všech čísel je jednička. Některým číslům přikládali zvláštní význam, jako prvním čtyřem, „posvátné čtveřici“, při níž přísahali, a jejich součtu: 10. Chtěli tím vyjádřit podstatu věcí, ale dospěli vlastně jen k symbolice nebo mystice čísel, často velmi fantastické neb hračkářské. Jako základní principy čísel uváděli protivu: omezující — liché, protože klade mez dalšímu dělení (omezená jsou dokonalejší, šťastnější), neomezené — sudé a sestavili celkem desku 10 protiv ze všech oborů jevů, např. mužské a ženské, klidné a pohybující se, světlo a tma, dobré a špatné.

Ve svém světovém názoru pozměnili značně tradiční ionskou kosmologii. Ve středu světa stojí střední oheň (dům Diův, matka bohů), pramen světla i tepla i života pro celý vesmír, kolem něho se otáčí ve 24 hodinách země, která je stále svou obydlenou polovicí odvrácena od středního ohně, takže jej nevidíme, a s ní zároveň proti ní položená protizemě, již proto také nevidíme (byla snad vymyšlena proto, aby doplnila sféry těles nebeských na 10), dále měsíc, Merkur, Venuše, slunce (otočí se kolem středního ohně za rok), Mars, Jupiter, Saturn a posléze sféra stálic. Střední oheň vrhá světlo na slunce, jež je opět odráží na zemi. Když se země otočí na opačnou stranu středního ohně, než je slunce, nastává noc. **Ekfantos** (a též **Herakleides** Pontský) učí pak, že se země otáčí kolem své osy. Domněnku obojího pohybu země, kolem své osy i středního ohně, vyslovil první **Aristarchos** ze Samu (kolem 280 př. Kr.) a dokázal **Seleukos** ze Seleukeie (kolem 150 př. Kr.). Pythagorovcům blízký platonik **Herakleides** (asi 390-310) učí, že Merkur a Venuše se pohybují kolem slunce, Aristarchos to tvrdí o planetách vůbec i o zemi a byl proto od stoika **Kleantha** obžalován, že ruší klid země. Tak dospěl již starověk k sluncestřednímu názoru, tento však až na několik zmínek upadl v zapomenutí a podlehl úplně zeměstřednímu názoru aristotelsko-ptolemajskému.

Pythagorovci učili také věčnému návratu, koloběhu, neboť když uplyne světový rok, vracejí se všechny věci do stavu, v němž byly. Zda duši chápali jako harmonii těla nebo spíše jako sluneční prach ve vzduchu hrající nebo jako to, co tímto prachem pohybuje, není určité, ale odporovalo by to jejich učení o metempsychose, převtělování duší. Duše žije v těle jako ve vězení, jak to vyjádřil **Filolaos**. Že neslyšíme harmonii sfér, vykládali tím, že působí na nás již od narození, kdežto jednotlivé tóny si uvědomujeme proto, že jsou přerušovány obdobími ticha.

Pythagoras uvažoval prý také první o ctnosti, již převáděl na číslo. Jinak jeho některé normy, zvláště asketického rázu (nepožívat masa, bobů, nemluvit ve tmě), upomínají spíše na tabu primitivního života. Jeho etika svou péčí o smrt aj. předjímá v lecčems etiku platonskou i křesťanskou. Z pythagorovců možno se zmínit jen o některých. Tak **Filolaos**, vrstevník asi Sokratův, vylíčil soustavu pythagorskou. Mozek prohlásil za princip rozumu, srdce za princip duše a vnímání. **Archytas** zdůraznil význam matematiky a zvláště aritmetiky pro akustiku a musiku. **Alkmaion** z Krotonu, mladší vrstevník Pythagorův, vynikl jako lékař a anatom. Umístil duši stále se pohybující a věčnou v mozek a vysvětloval jednotlivá vnímání ze zvláštní povahy smyslových orgánů a rozlišil je od myšlení. Člověk rozumí, ostatní bytosti jen vnímají, aniž rozumějí. Zdraví viděl v rovnováze sil, vlhka a sucha, tepla a studena atd., nemoc v převaze (monarchii) jedné. **Faleas** psal první o nejlepší ústavě státní. Těž četní umělci byli stoupenci této filosofie, básníci Epicharmos, Ion z Chiu, architekt Hippodamos, sochař Polykleitos (zjistil symetrii částí těla).

Škola zanikla v druhé polovině IV. století a oživila opět v novopythagoreismu.

Eleaté

Xenofanes (asi 580/70-480)

Na otázku, co je vlastní jsoucno, jinou odpověď dává škola eleatská. **Xenofanes** (asi 580/70-480) opustil své rodiště Kolofon v Malé Asii a proputovav Helladu, usadil se v Elei v j. Itálii, založené asi r. 540. Básník Elegií a filosofických satir (*Silloi, Paródiai, Peri fyseós*) živil se jejich přednesem. V nich kritizoval zejména antropomorfní představy, jež mají o bozích lidé, připisující jim i zrození i podobu, hlas i šat smrtelníků, takže Ethioové si představují své bohy tuponosé a černé, Thrákové modrooké a rudovlasé. Homér a Hesiod neváhali připisovat bohům i to, u lidí jest hanbou a hanou: krádež, cizoložství a vzájemné klamání. Ba kdyby volí, koně a lvi mohli malovat a zpodobovat jako lidé, vytvářeli by bohy ke své podobě. Proti tomu staví jednoho boha, který je celý svět a nesmí být podobný lidem, který celý vidí a slyší a myslí a nehybný bez námahy řídí svět — tedy boha, který má cosi z neosobnosti moderního zákona přírodního. Tímto pojetím boha, který je „jedno a všechno“, živá jednota celého světa, formuloval Xenofanes první panteistickou metafysiku, jako jeho kritika náboženského antropomorfizování jdoucí až k základům patří k nejsmělejším a je „z nejkrásnějších příkladů rané řecké skepse“ (Robinson, *Vývoj lidské mysli*, č. př. 1929, str. 89). V názoru na svět obměňoval jen mílétskou fysiku.

Parmenides (540-465 nebo 440)

Avšak vlastním filosofem eleatské školy byl teprve žák Xenofanův **Parmenides** (540-465 nebo 440) z Eley, již dal sám zákony. Byl školen pythagorskou filosofií, sám žil prý pythagorským způsobem, a dal se herakleitovským myšlením podnítit k opačnému stanovisku. V básni *O přírodě* vykládá ústy bohyně v první části o pravdě a pravém poznání, v druhé o poznání lichém. Smysly nám ukazují četné věci

a jejich vznik a zánik, ale rozum nás poučuje, že jsoucno jest a nejsoucno není, neboť nemůžeme poznat ani vyjádřit, co není. Jen jsoucno může být myšleno a z toho vyvozuje Parmenides dále, že myšlení a bytí jest totéž, jedno. Toto jsoucno jest jedno, neměnné, bez vzniku i zániku, nehybné, neboť každé dění ať vznik ať zánik předpokládá nejsoucno, které však není. Jsoucno si představuje jako geometrický obraz, jako vyplňující prostor a prostorem omezené a srovnává s koulí dobře zaokrouhlenou a všude stejnou. V druhé části o klamných míněních smrtelníků vykládá, že k jsoucnu, které jediné v pravdě existuje, mínění lidí přidává nejsoucno. Podobně z dvou principů, světlého a tmavého, vzniká láska svět, jež vykládá spíše orficky než ionsky. Parmenides počal také vykládat božstva jako přírodní tělesa a síly.

Zenon z Eley

Nesnadno pochopitelné učení svého učitele obhajoval **Zenon** z Eley (asi 490-430 mučednickou smrtí v boji proti tyranovi rodného města) tím, že ukazoval na rozpory v opačném učení o mnohosti a měnlivosti věcí. Dokazoval nemožnost mnohosti věcí, skutečného prostoru a pohybu, rozpory mezi vnímáním a myšlením a založil tak umění dialektické ve smyslu eristického. Kdyby bylo mnoho, bylo by nutně zároveň nekonečně malé i velké, ježto každý z dílků musil by mít jiný před sebou, od něhož by byl vzdálen, tento opět jiný atd. nebo ježto vše je v prostoru, musí také tento být v prostoru atd., nebo působí-li hromada zrní hluk při vysypání, musí i každé zrnko a každá jeho část působit šum, ježto toto nepůsobí, tedy ani hromada. Nemožnost pohybu čili tzv. Achilleus: Achilleus nedohoní želvu, má-li před ním nějaký náskok, neboť zatím co on dospěje na její místo (A), dorazí ona na B, zatím co on na B, ona na C atd., nebo letící šíp jest v klidu, neboť jest v každém okamžiku v témž prostoru, je v klidu tudíž v každém okamžiku svého letu, tedy i v celém času. Zenon zaměňuje zde nekonečnou dělitelnost času a prostoru vůbec s konečnou dělitelností skutečného prostoru.

Melissos ze Samu

Melissos ze Samu, který r. 441 zvítězil jako velitel loďstva nad Athénskými u Samu, vyvozuje z nepomíjejícího jsoucna také jeho prostorovou neomezenost, dokazuje ji tím, že popírá prázdnotu prostoru.

Tak eleatská škola první formulovala panteismus, přetvářejíc jej ve svých jednotlivcích z osobního v neosobní, v noetice rozlišila poznání smyslové a rozumové a přijala racionalismus a svou dialektikou, již vytvořila, ukazovala myšlení k problémům nekonečnosti prostoru, času a veličin vůbec.

Pluralisté

Empedokles z Akragantu

Neměnnost jsoucna a měnlivost dění vylučující všechno jsoucno spojuje a novým způsobem vykládá **Empedokles** z Akragantu (Agrigentum) na Sicilii (rok narození udáván různě: 495/0 neb 483/2 neb 474). Syn přední demokratické rodiny, dopomohl své straně k vítězství v bohatém obchodním městě (odmítl nabízenou korunu) a zemřel, pozbyv přízně lidu, asi v 60 letech na Peloponésu (podle legendy skočil do jícnu Etny, aby prokázal svou božskost). Obětní kněz a divotvorce, který si připisoval magické síly, strhující řečník a básník skvělé dikce (*O přírodě, Očisty*), lékař a myslitel fyzického, ba chemického zaměření spojovali se v jeho osobnosti, jako přírodovědné prvky s duchovědnými, ba mystickými v jeho myšlení.

Není vzniku ani zániku věcí, nýbrž toliko míšení a rozlučování původních částek, kořenů věcí (*ridzómata*), jak říká sám, čili prvků (*stoicheia*), jak říkají pozdější. Vznik je toliko lidské jméno. Sám pak první sestavuje základní prvky: vodu, vzduch, oheň a zemi, čtyři živly, které se udržují v chemii až do Lavoisiera. Živly nejsou samočinné, oživeny, nýbrž mísí, slučuje je láska čili přátelství (*filia*) a rozlučuje nenávist, spor (*neikos*). Empedokles někdy tyto principy zosobňuje myticky, jindy chápe neosobně jako duševní síly, a pak v nich máme první formu fyzických sil přitažlivosti a odpudivosti.

Podle toho, který z těchto principů převažuje, vznikají nebo se rozpadají jednotlivé věci a i celé světy. V prastavu byly ony kořeny působením lásky spojeny nepromíšený v jednotu, v kouli. Tou měrou, jak pronikala nenávist, živly se rozrůžňovaly, ale láskou vznikaly jednotlivé věci. Když nenávist dospěla vrcholu, zanikaly jednotlivé věci. Vznikaly znova, když přibývalo lásky, až se vše vrátilo do původního stavu koule, a pochod se opakuje znovu. Nynější svět ukazuje vzestup nenávisti. Ze sféry se nejprve oddělil vzduch a obklopil ji jako atmosféra, pak oheň, který se vznesl nejmýše, a posléze země, z níž vytryskla voda.

Také živé bytosti vznikaly podobné. Nejprve ze země vyklíčily rostliny, které čijí, žádají a mají i rozum, pak ojedinele údy a části těla, které se spojovaly, často netvorně, např. dvě tváře, lidská tvář a volské tělo a pod., a z nichž se udržela toliko spojení účelná. Proto byl i Empedokles prohlašován za předchůdce vývojové teorie.

Jednotlivé míšení si představoval tak, že výrony, tj. nejmenší částičky, jednoho tělesa vnikají do průřezů tělesa druhého, jako magnet přitahuje železo. Tak vykládal i vnímání. Vidění vzniká, spoji-li se výrony viditelných věcí vnikající do póru oka a výrony vnitřního ohně. Předměty poznáváme stejnorodou částí své bytosti, tedy oheň v předmětu ohněm v sobě. Takto tedy řeší Empedokles noetickou záhadu, jak člověk může poznat předměty od něho různé. Ovšem všechna látka i u něho jest oduševněna, „vše má schopnost myslit“.

Znalost mysterií a pythagorského učení dosvědčuje i jeho názor o putování duše, která, zhřeší-li člověk těžce, např. nenávistí, vraždou nebo křivou přísahou, musí se po 30.000 hor očistovat řadou životů, než se vrátí do člověka a odtud očistou do sídla blažených. Empedokles sám prý byl kdysi jinochem, pannou, keřem, ptákem a mořskou rybou. Sám se vyslovuje proti antropomorfnímu pojetí bohů a povznáší se k představě boha jako posvátného a nevyslovitelného ducha, který rychlými myšlenkami proniká celým světem.

Tak svým přínosem pluralismu vytvořil z eleatské a herakleitovské filosofie filosofii novou, velmi plodnou, jež se hodila svou základní teorií i pro jednotlivé vědy, jako pro chemii a lékařství, kde např. Filistion vykládal sloučením tepla, chladna, vlhka a sucha zdraví, rozum i různé temperamenty.

Anaxagoras z Klazomen

V způsobu Empedokleova myšlení pokračuje, starší sice o něco věkem, Anaxagoras z Klazomen v ionské Malé Asii (nar. asi 500), který svým příchodem do Athén r. 464 (nebo 463, 461) přenesl tam filosofii z ionských měst maloasijských a přispěl k jejímu zakotvení a rozšíření v novém kulturním středisku řeckém, vykonává velký vliv na Athéňany i samotného Perikleia, jehož byl i přítelem. Byl však jeho protivníkem r. 434 obžalován z bezbožnosti (že neuznává státních bohů), protože slunce prohlašoval za žhoucí kámen, a odešel do Lampsaku v Malé Asii, kde r. 428 zemřel. Také Anaxagoras považuje vznik a zánik věcí toliko za slučování a rozlučování, a to neviditelně malých částic věcí kvalitativně různých a nerozložitelných (na rozdíl od Empedoklea), jako jsou věci samy, částic masa,

kostí, vlasů, zlata atd. Sám nazývá částky tyto zárodky všech věcí (*spermata pantón chrématón* čili *chrémata*), Aristoteles *homoimeré* a pozdější *homoiomereiai*, tj. stejné dílky. Protože jsou nekonečně malé, ale do nekonečna dělitelné a četné, jsou v každé věci všechny zárodky (vše ve všem), ale převládá některý z nich a podle něho pak věc sluje, ostatní zůstávají nerozlišené.

Také Anaxagoras přijímá zvláštního činitele, který tyto částky pořádá, myslícího ducha, rozum (*nus*). Duch je jednoduchý (látkové, hmotné částice jsou složité), čistý, ba nejjemnější a nejčistší z věcí, samostatný, pro sebe, sám sobě podrobený a ostatní řídící, všemohoucí. Tím je zřetelně naznačena duševní povaha tohoto principu, aspoň zdaleka zřetelněji než u Empedoklea a Anaxagoras představuje první v myšlení zřetelný dualismus, názor přijímající jako základní, původní jsoucna ducha a hmotu. To však, že prohlásil, že duch je nejjemnější a nejčistší z věcí, dalo podnět k výkladu, že jeho duch není čistý duch nebo princip čistě duševní, nýbrž spíše jen „myslivá látka“ (Windelband), nebo spíše jen princip životní, vitální (Bréhier), ale mohl tím naznačit právě jeho netělesnost.

Původní částky, dílky byly promíšeny, „všechny věci byly pohromadě“. Duch zavedl do tohoto chaosu na jednom místě vířivý pohyb, a tím odlišil nejprve živel světlý řídký a lehký (*aithér*) a temný, hustý a těžký (*aér*), výpar, z něhož se vytvořily postupně mraky, voda, země a kamení a v nich se oddělovaly další částky.

„Duchem“ vstoupil Anaxagoras podle Aristotela jako „střízlivý mezi opilé“ a podal možnost a princip výkladu účeloslavného, ale sám jej, jak mu Aristoteles i vytýká, neprovedl. Duch je mu jako *deus ex machina*, kde nezná příčin přírodních jevů. Podává sám výklad mechanický, geneticko-fyzikální, ale podstatu světového řádu nezkoumá.

Ve svém názoru na světový celek přijímá v základě ionskou kosmologii, z části ji ovšem pozměňuje. Hvězdy prohlašuje za neoduševněná tělesa, za kameny, které se rozžhaví pohybem, měsíc pokládá za obydlí, učí jako Parmenides a Empedokles, že měsíc má světlo od slunce, vysvětloval (nebo aspoň tento výklad šířil) zatmění měsíce stínem, který na něj vrhá země. Učí též vzniku rostlin i zvířat z vlhké země, a to oplodněním zárodky padajícími ze vzduchu, a považuje i rostliny za oduševněny. Smysly čijí věci nestejnorodými látkami, částmi, např. teplo chladem, neboť co je s námi stejně teplé, nezbuzuje v nás dojem. Jsou však sláby, aby poznaly pravdu, to může jenom duch. Největší uspokojení člověka viděl v uvažujícím pozorování nebes a světového řádu.

Anaxagoras rozšířil tedy co do počtu prvků věcí Empedokleův pluralismus, arci proti jeho analytické metodě ne právě šťastně. Za to pokročil význačně v pojetí duševního principu jsoucna a světa a zahájil tak v evropské filosofii vyslovený dualismus.

Jeho filosofii přejímá bez podstatných změn jeho žák **Archelaos**, domnělý učitel Sokratův, ale obrací se více k životu lidskému a dokazuje, že zákon vznikl ze zvyku, dohodou, ustanovením lidí, ne z přirozenosti. **Metrodoros** z Lampsaku pokračuje až do nechutnosti v Anaxagorově alegorizujícím výkladu homérských bohů a hrdinů jako funkcí ducha a přírodních těles (Zeus — *nus*, Achilleus — slunce, Hektor — měsíc atd.).

Atomistický materialismus

V eleatském pojetí pravého jsoucna možno hledat také východisko atomistické filosofie, za jejíž původce se pokládají Leukippos a Demokritos.

Leukippos

Leukippos, snad z Milétu nebo Abdery nebo Eley, kde byl žákem Zenonovým, sestrojil v podstatě atomistickou hypotézu. Je toho o něm známo tak málo, že Epikuros např. pochyboval o jeho existenci. Přičítá se mu také zásada: „Nic se neděje náhodně, nýbrž vše z nutnosti, z příčiny a důvodu," ale jest to pochybné. Jeho hypotézu propracoval a rozšířil jeho o něco mladší druh, **Demokritos**.

Demokritos

Narozen v Abdeře v Thrakii, někdy mezi r. 470-460 ze zámožné rodiny, strávil asi 6 let na cestách v Egyptě a Orientě a jak sám o sobě (podle nepravého však zlomku) řekl, nejdále cestoval, nejvíce badal, největší počet nebes i zemi uzřel, nejvíce učenců slyšel a v geometrii nebyl ani od egyptských zeměměřičů překonán. Vrátil se do rodného města a založil tam kolem r. 420 školu, oddal se celé svému bádání a přemýšlení, chtěje raději najít jediný důkaz, než se stát perským králem. Bedlivý pozorovatel přírody i života polyhistor uložil své vědění v 60 pracích, psaných jasným, platonskému blízkým slohem, z fyziky, etiky, matematiky, musiky, estetiky, gramatiky, lékařství a techniky, rozříděných později do 15 tetralogií, z nichž se však málo dochovalo. Nejčastěji se uvádějí *Mikros diakosmos*, *Megas diakosmos* (Malá a Velká soustava světová), *Peri nú* (O rozumu). Velmi jimi působil, ale sám styků se současnými filosofi, zejména athénskými, nevyhledával, ač Aristoteles ho cituje velmi často a s úctou, kdežto Platon se o svém protivníku ani nezmiňuje, ba chtěl dokonce spálit jeho spisy. Tento „usměvavý" filosof zemřel klidně v legendárním věku 90 neb 100 let, ba i prý vyšším.

Kdežto podle Eleatů neměnné jsoucno vyplňuje zcela prostor, takže není prázdného prostoru, klade Demokritos proti jsoucnu jako plnu prázdný prostor, prázdnost jako druhý princip, jako nejsoucno. Toto jsoucno si představuje jako nekonečně mnoho jsoucenců, jež jsou dále nedělitelná (nedělitelná proto, že svůj prostor dokonale vyplňují a nemají v sobě prázdnost) a slují tudíž *atomoi* (atomos — nedělitelný, lat. individuum), nebo též schémata (tvar), ideje. Liší se od sebe tvarem, velikostí a tudíž tíhou, polohou (pořadím, místem). Jsou věčné, tedy bez příčiny, jsou v prázdném prostoru, který je tudíž také mezi nimi. Také jejich pohyb jest původní a věčný. Větší atomy padají svou tíhou rychleji, vytlačují menší a lehčí: atomy nahoru a srážejíce se s nimi, působí také bočné pohyby a vír, stejnorodé se spojují, leccos trvale a vznikají větší, složená tělesa a celé světy. Od věčnosti vznikají světy podobné i nepodobné našemu. Větší a těžší atomy se drží uprostřed, lehčí na krajích, tak vznikla naše země uprostřed, nyní v klidu, a nahoře nebe, vzduch a oheň. Z vlhka země vzešly živé bytosti.

Duše jsou také atomy, jemné, kulaté, hladké jako ohňové atomy nebo jako prach poletující v paprscích slunečních a mezi dvěma atomy je vždy jeden duševní, který způsobuje pohyb. Vdechováním čerpáme duševní atomy ze vzduchu, vydechujeme je vydáváme. Také vnímání vykládá takto. Z věcí se oddělují atomy a vytvářejíce jejich obrázky (*eidóla*), vnikají do otvorů čidel a vtiskují je v čidla. I bohové se dávají poznat takovými obrázky. Bohy však rozumí toliko démony, kteří nejsou nesmrtelní, nýbrž žijí jen déle. Nemůže být nepomíjejícího božstva, jako není osobní nesmrtelnosti, ježto smrtí atomy se rozptylují do vzduchu. Svým zjevováním a hlasovými projevy zvěstují bohové lidem budoucnost.

Smyslové vjemy dávají toliko temné poznání, pravé dává rozum, který není na vnímání nezávislý. Vlastnosti věcí spočívají na tvaru, velikosti, poloze a pořadí jejich atomů, kvality jako sladké a hořké,

teplé a vlhké, vyjadřují jen, jak věci působí na naše smysly, jsou z ustanovení, podle úmluvy. Tak začíná Demokritos rozlišovat prvotní a druhotné vlastnosti, jak to později zdůrazní Descartes, Galilei a Locke.

Daleko větší pozornost než předchozí přírodní filosofové věnuje Demokritos lidským záležitostem. Za nejvyšší dobro považuje blaženost (*eudaimonia*), která záleží v trvale dobré (*euthymia*) a neochvějně mysli (*ataraxia*). Lidé se mají co nejvíce těšit a co nejméně rmoutit. Vnější statky, bohatství, sláva jsou nejisté jmění a netvoří blaženost. Její sídlo je duše jako nejušlechtilejší část člověka. Kdo miluje duševní statky, miluje božské a trvalé, kdo tělesné, lidské a pomíjející. Uměřenost, rovnováha mysli, ovládnutí žádostí, zvláště neukojitelných, a volba pravých radostí rozumem zjednávají harmonii života. Mravní povahu jednání dává smýšlení, nikoli čin. Důraz na nezištnou práci pro obec a dobrou správu státní ukazuje v Demokritovi Řeka klasického období, i když jeho mínění, že vlastní moudrého a dobrého jest celý svět, míří více ke kosmopolitismu helenistického období. Dobře líčí také pohnutý vývoj lidské kultury z primitivních poměrů přírodních k vyšší vzdělanosti.

Metrodoros, Nausifanes

Demokritovci jako **Metrodoros** z Chiu nebo učitel Epikurův **Nausifanes** zdůrazňovali více skeptické prvky jeho filosofie nebo jako **Anaxarchos**, zvaný Eudaimonikos, opět blaženostní pojetí života, jenž sám však našel důstojnost povahy teprve před smrtí, když byl mučen. Více než tito celkem bezvýznamní žáci proslavili tuto filosofii epikurovci, jen poněkud ji pozměnivše.

Demokritos podal první soustavný výklad světa čistě kausální, mechanistický, bez činitelů mystických neb teologických a kvantitativní. Ve své kvantitativní atomistice odkázal nejen filosofii, nýbrž i přírodním vědám jako fyzice a chemii jak první jasnou fyziku korpuskulární, tak zvláště velmi působivou teorii, stále obměňovanou a zdokonalovanou až do poslední doby. Jeho materialismus nejen nepopíral, nýbrž naopak přikládal vyšší hodnotu duševní stránce života a člověka.